

PERSPEKTIVA ČLOVĚKA JE BUDOUCNOST

text Romana Bochníčková

in: Krásná paní, květen 2006

Prof. PhDr. Ladislav Hejdánek (10. 5. 1927), filozof a bývalý mluvčí Charty 77, je jedním z nejvýznamnějších současných evropských myslitelů. Není pouhým rétoem jako mnozí současní sokratici, ale žije podle principů filozofie. Hledej Pravdy, slyš Pravdy, uč se Pravdě, miluj Pravdu, braň Pravdu se stalo životním krédem profesora Hejdánka. Koncem roku 1971 byl zatčen a strávil šest měsíců ve vazbě. Organizoval bytové semináře a publikoval v zahraničí. Po roce 1989 byl rehabilitován a vedl katedru filozofie na EThF UK. Na otázku, zda si byl vědom, že se nemusí svobody nikdy dožít, odpověděl, že to dělal pro svoje děti, pro ty, kteří přijdou po něm. Protože: „Perspektiva člověka je svoboda. Narodit se otrokem není celoživotní záležitost.“

Jak byste zhodnotil situaci a společenské klima dnes, 17 let po tzv. sametové revoluci?

To jsou dvě různé věci. Pokud vám jde o to, jak já to vidím, pak musím říci, že obrovský potenciál, který s sebou polistopadové změny přinášely, byl převážně promarněn. Brzy se ukázalo, že o žádnou revoluci nešlo, nýbrž spíše o jakousi podivnou restauraci, která naši společnost v některých ohledech vrátila nikoli pouze o půl století zpátky – tj. k první republice –, ale na řadu let dokonce ještě víc dozadu – pokud jde o právní jistotu či nejistotu, například. A jak to vidí lidé? Zajisté různě podle toho, co se z jejich hlediska pro ně změnilo. Významná část občanů ztratila některá někdejší privilegia, i mnozí další byli znejistěni dříve nebývalou hrozbou ztráty zaměstnání. Polistopadové nadšení ostatních vyprchalo, převažují deziluze, mnozí, kteří projeví iniciativu a pustili se do drobného podnikání, jsou frustrováni. Bez ohledu na některé zbytky různých osobních přesvědčení můžeme pozorovat pokračující ztrátu skutečně životní orientace. Nejširší vrstvy obyvatelstva ztratily představu, že někde směřujeme, od budoucnosti nikdo nic dobrého neočekává, ovšem kromě takového soukromého, zejména finančního, vylepšení vlastní situace. Cílem naprosté většiny je vydělat, nikoli něco udělat, vytvořit. Ekonomický úspěch má nahradit životní smysl.

Je z této společenské frustrace nějaké východisko?

O nějaké „bezvýchodnosti“ nemůže být ani řeči; neúspěchů a kroků nazpátek bylo přece v naší historii už celá řada. Je ovšem zapotřebí vidět situaci, jaká je, a nebarvit ji na růžovo. Žádná restaurace ani společenská frustrace nemívá, a zejména nemusí mít dlouhého trvání. Má také některé dobré důsledky: že si lidé víc uvědomí, respektive mohou uvědomit, co už ztratili a co by ještě mohli ztratit. Zároveň ovšem s sebou přináší také specifická nebezpečí, zejména že se zase objeví nejrůznější demagogové,

a dokonce spásonosní Oslové. Ty musíme pochopitelně rozpoznávat a odhalovat, ale nesmíme podezírat každého. Musíme si uvědomit, že problémy se nevyřeší samy, že je nevyřeší žádný samospád, ale že potřebujeme skutečné vůdce, kteří jsou na úrovni a vidí lépe a dál než ostatní, dovedou ukázat hlavní směr a ostatní o tom přesvědčit. Iluze a plané řeči nás nespasí, potřebujeme jasný a srozumitelný program. Nadějná orientace do budoucnosti se nedá nacvičit, ale musí být náležitě a pro většinu lidí srozumitelně zdůvodněna. Bohužel však nejde jen o naši domácí situaci, ale o situaci celoevropskou – a částečně americkou –, která trochu připomíná úpadek a rozvrat starého Říma. Ta „zdůvodněná naděje“ chybí i jinde v Evropě. Křesťané prvních staletí něco takového dokázali a nakonec se nezalekli ani toho, že Řím se zhroutil před jejich zraky. Podařilo se jim to, protože si dokázali udržet a osvojit tu specificky židovskou – prorockou – otevřenost do budoucnosti. Jsem si jist, že jen nové navázání na tuto tradici, která očekává v nadcházející době něco velkého, čemu je nutno všemi silami napomáhat, může mít uzdravující účinek. Jde jen o to, co to bude, vlastně spíš co to má být. Na té potřebě nadějného očekávání zatím parazitoval komunismus, jako křesťanská hereze, a ovšem také fašismus a nacismus, jako novopohanství.

Není to tím, že chybí společný ideál? Národní obrození u nás mělo neuvěřitelný úspěch díky práci tisíců už dnes neznámých učitelů, kněží, lékařů, umělců, kteří obrození zasvětili svůj život. Ideál se stal hybnou silou tehdejší české společnosti.

Ideál obrození a pozvednutí národa byl vypůjčen od Němců – a ten národ v tom novém pojetí musel být vymyšlen. Herderova představa byla, že tahounem dějin v jeho době je národ německý, tj. Germáni, a v budoucnosti že to budou Slované. Toho bylo našimi obrozenci ideologicky využito, a proto tolik panslavismu a rusofilství. Dějiny pak ukázaly, že ten důraz na národ jako rasovou pospolitost nebo v jiné podobě jako pospolitost třídní, byl jen velmocenskou záminkou a nakonec ohrozil celou civilizaci. Ne každý ideál, ne každá vize je spásonosná. Ovšem bez ideálů a bez vizí, ale také bez opravdových vůdců se ani dnes, ani v budoucnu neobejdeme.

V čem můžeme na národní obrození navázat, jsme v podobné situaci, křísíme společnost z trosek?

Soustředěné úsilí a pracovitost obroditelů nám jistě mohou být vzorem, ale stejně si mezi nimi musíme umět správně vybrat. Když už jsme byli zase vrženi o tolik zpátky, stálo by za to něčemu se z těch pozoruhodných dob předminulého století znovu naučit. Na podrobný výklad tu není dost času a také dobře vím, že jiní by si vybrali jinak než já. Ale pro mne bude vždycky znovu především politicky inspirující Palacký, a zejména Havlíček a potom ty velké zápasy osmdesátých a devadesátých let, tedy hlavně Masaryk, ta neuvěřitelná postava našich moderních dějin, jehož příkladu a odkazu jsme nebyli věrni ani za první republiky, natož později. Ale napodobovat nikoho z nich rozhodně nemůžeme; žijeme v jiné době a čeká nás nejspíš

dost jiná budoucnost, než jakou oni odhadovali a tušili. V jedné věci nám však rozhodně mohou pomoci: jak čelit té dnešní postmoderní rozplizlosti, tomu koketování s nejrůznějšími cizími směry a náladami a dovozními artikly všeho druhu, zabalenými do povrchních fluskulí o multikulturalismu, a zavrhováním tzv. europocentrismu. Musíme znovu a lépe poznat jak své domácí kulturní dědictví, tak zejména to velké dědictví evropské, a tam všude si ovšem musíme také umět vybírat.

Často při svých přednáškách zdůrazňujete, že Evropa je kulturní záležitost, že to není jen geopolitické uspořádání.

Evropa opravdu není jen ten západní výběžek asijského kontinentu a není to ani hromada států a státeků na tomto území, ale je to jednak téměř tři tisíce let trvající civilizační historie toto území někdy značně přesahující a je to docela pozoruhodná mnohovrstevná kultura, která je spjata s obrovskými vynálezy, jako je pojmové myšlení, filosofie, vědy, dnes technovy, ale také s mnoha pokusy o nejlepší – ale také velmi špatné – společenské a politické uspořádání. Je to kultura, která světu přinesla mnohá dobrodiní, ale bohužel také mnoho zla, utrpení a zkázy. Dvě nejhroznější války, jaké svět poznal, byly rozpoutány Evropany, ale i dávnější minulost je plná takových větších nebo menších katastrof. Mimoevropské společnosti mají mnoho důvodů, proč smýšlet o Evropě a Evropanech co nejhůře; vzpomeňme jen na hrůzy „osidlování“ Ameriky a genocidu s tím spojenou. Také v historii Evropy toho najdeme hodně, co bychom tam asi raději mít nechtěli, a proto si také zde musíme umět dobře vybírat. To však nemůžeme dělat, když tu historii dobře neznáme nebo když tam ty neblahé věci chceme nějak zakrývat nebo kamuflovat. Bez dobré znalosti však nebudeme schopni ocenit ani ty nejpozitivnější „vynálezy“, které ovlivnily a dosud nadále ovlivňují všechn ostatní svět.

Dynamičnost se uvádí jako hlavní rys evropské kultury. Odkud se tato dynamičnost bere?

Řekl bych, že je třeba to ještě trochu upřesnit. Dynamičností se vyznačovala v různých společnostech i celých civilizacích různá období. Tak třeba stěhování národů, byla jich řada, představují velmi dynamické epochy. V případě Evropy jde spíše o docela specifickou dynamiku, která záleží mnohem víc na jakémisi po staletí rostoucím vnitřním zbohacování života i myšlení. Někdy se to projevovalo také navenek, ale jindy to mělo spíše charakter navenek nenápadných příprav obrovských budoucích proměn. Mám dojem, že zatím není jednoty v posouzení, odkud se to všechno vzalo a odkud se to snad nadále bude moci čerpat a brát. Já mám dojem, že je to nějak přítomno už na počátku celého tzv. řeckého zázraku, ale vždycky dodávám, že přímo obrovský, byť dosud ne dost oceňovaný význam měla zcela odlišná dynamika vývoje některých hebrejských tradic, a zejména dlouhodobé setkávání, vzájemné ovlivňování a někdy i synkreze a syntéza prvků obou tradic, o které se mimořádnou měrou zasloužilo křesťanství.

Vedle dynamičnosti se uvádí často jako znak západního myšlení lineární chápání času jako přímky.

Ta údajná lineárnost spočívá v tom, že se čas v našich představách natáhne jako linie a na té pak určujeme, jako v kalendáři, co je dříve a co později, co je minulost, přítomnost a co budoucnost. Ale tak přece čas, jak mu dnes rozumíme, nevypadá! Ta lineárnost se stala jen heslem, sloganem našeho povídání a myšlení o čase. Skutečný čas vždycky něčemu nebo spíš někomu náleží, je to něčí čas, něčeho dějícího se, živého nebo skoro živého, co je nejdřív maličké, pak vyrůstá, mohutní, zaniká, a přitom někde něco jiného s jiným svým časem znovu vzniká. Čas je něco, co je spjato se životem, s událostným děním, tj. s rozením, vyrůstáním, vyspěním a odumíráním. Dnes už s těmito strukturami běžně pracují třeba astrofyzikové, aniž by tvrdili, že hvězdy nebo galaxie jsou živé. Ohromná novinka, vlastně také vynález židovského myšlení je, že individuální rození, dění a umírání, a to ať jednotlivců nebo epoch, není nikdy u konce, že nikdy nepřestává. Navzdory všem koncům a krachům vždycky přichází zase něco nového, nový počátek. A proti mytickému (a mytologickému) myšlení v cyklech, kde se stále vrací a opakuje totéž, tu je najednou jakýsi celkový směr, směřování nejen kupředu, ale také výš. To není linearita, to je spíš šroubovice; už Hegel se to pokoušel myšlenkově uchopit sice jako opakování, ale na vyšší úrovni.

To vybavuje představu evoluce.

Ano evoluce, která ale počítá s něčím novým. Samo slovo evoluce je totiž, a už původně, zatíženo představou, že jenom rozvíjí něco, co je v zavinuté podobě tady už hned na začátku. Tím jsou zatíženi především mnozí přírodovědci, ale ten předsudek sdílí dodnes většina lidí. Už ve školách tím jsou krmeny malé děti: člověk je takový, jaké jsou jeho geny; a geny jsou jen jakési velké skupiny atomů, složitě uspořádaných do jakéhosi textu, který může být jednotlivými buňkami nejen čten, ale dokonce přepisován, a tak kopírován. Proto také dojde i k překlepům a vzniknou chyby. Ty mohou být někdy opraveny, jindy jsou neopravitelné a vedou k úhynu a zcela výjimečně se taková chyba může za dalších mimořádných okolností ukázat jako úspěch a vylepšení. Není divu, že potom někteří hloupější, méně vzdělaní nebo záměrně pomýlení lidé odmítají evoluci, protože si ji vyloží jako tvrzení, že člověk je vlastně jen opice, v jejímž přepisu genetické informace došlo k překlepům. Ve skutečnosti však evoluce znamená něco naprosto jiného: je to přece neuvěřitelná až zázračná věc, že uprostřed starých věcí a pořádků se najednou objevuje něco nového, co z toho, co bylo předtím, nevyplývá, ale co vlastně všechno staré staví do nového světla.

Občas se zmiňujete o tom, že vám dnešní situace v Evropě v některých směrech připomíná dobu úpadku a konce Říma.

Vskutku připomíná a mohlo by to také nějak podobně dopadnout. A to nejenom proto, že – jak se pokouší argumentovat Huntington – by to zítra

nebo pozítří mohli být Číňané, Muslimové nebo Indové atd., kteří sehraji, byť s nějakými změnami, úlohu tehdejších Germánů, kteří sice Řím zničili, ale pak z něho mnohé převzali, a dokonce se ho pokusili vzkřísit obnovením císařství. Důležitější než ohrožení zvenčí je rozklad uvnitř. Řím byl prohnílý už dávno předtím, než mu Germáni, ostatně silně pořímským, zasadili poslední ránu. Také dnes jde především o to, co udělají Evropané sami se sebou. Opravdu už dlouhou dobu žijeme v době upadlé, rozvrácené dvěma velkými válkami a neschopné se domluvit, jak zabránit takovým excesům, k jakým došlo třeba v bývalé Jugoslávii. Evropa si musí najít nové cíle a novou cestu k nim; a to ovšem znamená převzít odpovědnost. Pokud to Evropané neudělají, uvolní cestu jiným. To by nemuselo být žádné neštěstí, pokud by ti druhí onu odpovědnost na sebe vzali. Ale dnes tu jsou četná docela jiná nebezpečí: vládami podporovaný terorismus – také v třetím světě –, zbraně masového ničení bez kontroly, zejména však chudá, hladovějící a žízňící většina světa. A k tomu přistupují ještě různá globální nebezpečí, která porostou už jen tehdy, když nebudeme dělat nic jiného než to, co běžně děláme. Římská elita umírala na otravu olovem; jedy, ohrožující dnes nejen lidi, ale vše živé, nemůžeme snad všechny ani vyjmenovat. A přitom ani nejpokročilejší společnosti nejsou schopny uspořádat své vnitřní, občanské věci tak, aby život všech byl aspoň snesitelný.

Máte za to, že Evropané způsobili na planetě větší devastaci než jiné civilizace?

Pokud bychom to působení měli kvantifikovat, tak nejspíš ano, ale mimoevropské země to už dnes silně dohánějí. Ale Evropané mají odpovědnost i za to, co se děje mimo Evropu, protože vina je i tam, kde jsme něco zapomněli udělat anebo prostě neudělali, nejen tam, kde jsme sami něco zlého provedli. To je ostatně také jeden z dosud málo doceňovaných evropských morálních vynálezů. Souvisí to velmi hluboce s chápáním svobody: jsme skutečně svobodni jen tam, kde jsme ochotni na sebe vzít vinu i tam, kde jsme sami aktivně a osobně nic nezavinili. Kdo toho není schopen, nemůže být a ani není opravdu svoboděn. Svoboda bez odpovědnosti přestává být svobodou a stává se libovůlí nebo svévolí. V tom smyslu jsme my, Evropané, odpovědní za to, že třeba v Africe dnes ozbrojené černé bandy terorizují a přímo masově likvidují jiné kmeny, které považují za nepřátelské: ty zbraně, jichž používají, pocházejí od nás – už jako vynález a technický prostředek, většinou i jako výrobky.

Myslíte si, že právě tohle se někdy zlepší? Je takové zlepšení vůbec proveditelné?

Kdyby se mohlo uskutečňovat jen to, co je možné, tak by tu lidstvo vůbec nebylo. Nebyly by ostatně ani rostliny, ani zvířectvo, ani ptáci, ba ani hmyz. Lidé se stále nenaučili dost dívat a naslouchat, nenaučili se dost divit kráse světa jevů. Sám pojem možnosti je vlastně vnitřně rozporný, a proto vadný; musí proto být reinterpretován, přesněji: myšlenkově znovu a

jinak ustaven. Pokusím se to ukázat na příkladu. Vědci se dnes ptají, zda je třeba na Marsu nebo jinde ve sluneční soustavě možný život. A chápou to tak, jako by se tázali, zda tam je nebo zda tam kdysi byl život. Můžeme to však chápat ještě jinak, totiž zda nějaké živé bytosti odjinud, na Mars přenesené, jsou schopny tam přežít – eventuálně za jakých okolností. Ten druhý význam je nepochybně perspektivnější, protože může být pochopen jako výzva k činu: vždyť my ten život tam můžeme sami přenést a můžeme se pokusit tam připravit takové podmínky, aby mohl i nadále přežít. To není především otázka možnosti; jde spíš o to, je-li to rozumné, žádoucí, není-li to spojeno s nějakými nebezpečími, na která jsme vůbec nepomyslili. A když se tedy vrátíme k vaší otázce, kterou teď rozšířím, zda je možné nějaké zlepšení soužití lidí, národů, civilizací, kultur na této planetě: v čem a komu by to mohlo být nebezpečné? Kdo to vlastně říká, že to není možné? Jestliže nelze konkrétně ukázat, v čem by spočívalo nějaké nebezpečí, pak je třeba se pokusit všemi dostupnými, ale slušnými prostředky uskutečnit právě to „nemožné“. Někteří lidé se příliš brzo vzdávají myšlenky, že je možno a třeba něco zlepšit. Proti tomu lze jen citovat jednu základní evropskou, protože křesťanskou devizu, že „věřícímu je všechno možné“. Bohužel však už dnes téměř nikdo neví, proč to opravdu platí, neboť už téměř nikdo neví, co to je víra v tom původním, nejstarším smyslu. To nebyl myšlenkový souhlas s nějakým učením, dogmatem nebo přesvědčením, ale ani žádná magie, která by kouzelnicky dokázala udělat něco, co je jinak nemožné.

Opravdu se tím řídíte i ve vlastním životě? Za komunismu jste nemohl pracovat ve svém oboru, vaše dcery nemohly normálně studovat, jen jedna se dostala se zpožděním na vysokou školu, dlouhé roky jste byl i s rodinou pod policejním dohledem, rozpad komunismu mohl nastat ještě mnohem později, vy jste se toho už nemusel dožít. Neměl jste chuť emigrovat?

Musíte mi prominout, ale nerad takhle mluvím o sobě, raději o svých myšlenkách. Tak se tomu vyhnu tím, že ocituji svého učitele Jana Patočku, který v jednom interview z roku 1965 řekl: „Požadovat právo na situaci, jakou bychom si přáli, je utopismus, naivní subjektivismus a mravní necitlivost. Vycházet ze situace, jaká je, s nepřízněmi a nespravedlnostmi, neznamená je akceptovat, nýbrž neutíkat.“ To řekl brzo poté, co se habilitoval, Němci zavřeli všechny naše vysoké školy a on mohl pak znovu na několik málo let přednášet, a když byl pak z fakulty vhozen a už přes 15 let jako nemarxista nesměl učit. Já jsem uvažoval o emigraci jen brzo po únoru 1948 a tehdy si to hlavou pouštělo mnoho lidí. Někdy a pro některé lidi je emigrace jedinou možností, jak si zachovat život; tak tomu bylo v mnoha případech po Mnichově, pro některé také po únorovém komunistickém puči, pro některé snad i po vojenském zásahu v roce 1968. A pak tu je ještě druhá věc. Vždycky, i když je vaše situace nejtěžší, si vzpomenete na jiné, kteří na tom byli nebo jsou ještě hůř. Musel bych se stydět, kdybych si stěžoval na průběh svého života, když se mi, mimo jiné, podařilo dostudovat a měl jsem potíže se zaměstnáním až potom, zatímco

mnozí moji kolegové byli z fakulty vyhozeni hned při prvních prověrkách; a kolik mladých lidí se po celá desetiletí na vysokou školu nedostalo vůbec, a to ne pro nedostatek talentu! Řadu z nich jsem poznal, když chodili do našeho bytového filozofického semináře. Jak bych si mohl stěžovat na to, že mně i mé rodině StB tak ztrpčovala život nebo že jsem byl několik měsíců ve vazbě a pak zcela bezprávně odsouzen, když jiní jako Havel, Battěk, Uhl a řada dalších byli ve vězení mnoho let nebo když zejména v padesátých letech byli lidé po stovkách odsuzováni ještě na mnohem delší dobu, a někteří dokonce na smrt? A není i tohle všechno vlastně jen těžko srovnatelné s takovými hrůzami, jako byly nacistické koncentráky nebo sovětské gulagy? A tak bych mohl pokračovat ještě dál a dál. Tenhle svět není v dobrém stavu a my nežijeme proto, abychom z něho utíkali ani abychom se v něm zabydlovali, nýbrž abychom se s tím pokusili něco dělat.

Nahlédli jste po roce 1989 do svazku, které na vás vedla StB?

Ne. Mě to nezajímá a také je nepokládám za dost věrohodné. Já vím o několika případech svých přátel, že tam ten člověk byl uveden, a já věděl, že nebyl agentem. Zejména se mi však přičí nechat si právě tou bídou minulostí ještě dnes zasahovat do přítomné situace a do vlastního života. Dříve jsem dělal, co jsem jen mohl, abych se nenechal psychicky manipulovat Státní bezpečností, a nevím, proč bych si to měl nechat vnucovat ještě dnes čtením spisů zlé a zločinné organizace.

Prozradím na vás váš životní paradox. Když přišel okamžik, na který se čekalo od Pražského jara 20 let, kdy většina národa šla na náměstí zvonit klíči, začalo se formovat Občanské fórum, tak vy, který jste se celý život politicky angažoval, jste u toho v prvních dnech nebyl.

Sestřenice z Písku, která už byla sama, vážně onemocněla, musela být hospitalizována, a v domě zůstal pes, kterého jsem musel jet hlídat a živit. Pes nerad jezdil veřejnými prostředky a auto jsme neměli. Tak jsem v těch prvních dnech opravdu v Praze nebyl; ale neměl jsem dojem, že by mne někdo postrádal. Až po několika dnech volali mé ženě, která v Praze zůstala, studenti z teologické a krátce nato z filosofické fakulty; a tak jsem se nakonec - se souhlasem sestřenice - nechal i se psem odvézt do Prahy.

PŮVODNÍ VERZE

1. *Jak byste zhodnotil situaci, společenské klima dnes 16 let po „Sametové revoluci“?*

To jsou dvě různé věci. Pokud Vám jde o to, jak já to vidím, pak musím říci, že obrovský potenciál, který s sebou polistopadové změny přinášely, byl převážně promarněn. Brzy se ukázalo, že o žádnou „revoluci“ nešlo, nýbrž spíše o jakousi podivnou „restauraci“, která naši společnost v některých ohledech vrátila nikoli pouze o půl století zpátky (tj. k první republice), ale na řadu let dokonce ještě víc dozadu (např. pokud jde o právní jistotu či nejistotu). - A jak to vidí lidé? Zjistěte různě podle toho, co se z jejich hlediska pro ně změnilo. Významná část občanů ztratila některá někdejší privilegia, i mnozí další byli znejistěni dříve nebyvalou hrozbou ztráty zaměstnání. Polistopadové nadšení ostatních vyprchalo, převažují desiluze, mnozí, kteří projeví iniciativu a pustili se do drobného podnikání, jsou frustrováni. Bez ohledu na některé zbytky různých osobních přesvědčení můžeme pozorovat pokračující ztrátu skutečné životní orientace. Nejširší vrstvy obyvatelstva ztratily představu, že někam směřujeme, od budoucnosti nikdo nic dobrého neočekává, ovšem kromě takového soukromého (zejména finančního) vylepšení vlastní situace. Cílem naprosté většiny je vydělat, nikoli něco udělat, vytvořit. Ekonomický úspěch má nahradit životní smysl.

2. *Je z této společenské frustrace nějaké východisko?*

O nějaké „bezvýchodnosti“ nemůže být ani řeči; neúspěchů a kroků nazpátek bylo přece v naší historii už celá řada. Je ovšem zapotřebí vidět situaci, jaká je, a nebarvit ji na růžovo. Žádná „restaurace“ ani společenská frustrace nemívá (a zejména nemusí mít) dlouhého trvání. Má také některé dobré důsledky, že si lidé víc uvědomí (resp. mohou uvědomit), co už ztratili a co ještě by mohli ztratit. Zároveň ovšem s sebou přináší také specifická nebezpečí, zejména že se zase objeví nejrůznější demagogové a dokonce spásonosní Oslové. Ty musíme pochopitelně rozpoznávat a odhalovat, ale nesmíme podezírat každého. Musíme si uvědomit, že problémy se nevyřeší samy, že je nevyřeší žádný samospád, ale že potřebujeme skutečné vůdce, kteří jsou na úrovni a vidí lépe a dál než ostatní, dovedou ukázat hlavní směr a ostatní o tom přesvědčit. Iluze a plané řeči nás nespasí, potřebujeme jasný a srozumitelný program. Bohužel nejde jen o naši domácí situaci, ale o situaci celoevropskou, ne-li světovou, která trochu připomíná úpadek a rozvrat starého Říma.

3. *Není to tím, že chybí společný ideál? Národní obrození u nás mělo neuvěřitelný úspěch díky práci tisíce už dnes neznámých učitelů, kněží, lékařů, umělců, kteří obrození zasvětili svůj život. Ideál se stal hybnou silou tehdejší české společnosti.*

Ideál obrození a pozvednutí „národa“ byl vypůjčen od Němců (a ten „národ“ v tom novém pojetí musel být vymyšlen). Herderova představa byla, že tahounem dějin v jeho době je „národ německý“ (tj. Germáni), a

v budoucnosti že to budou Slované. Toho bylo našimi obrozenci ideologicky využito, a proto tolik panslavismu a rusofilství. Dějiny pak ukázaly, že ten důraz na „národ“ jako rasovou pospolitost (nebo v jiné podobě jako pospolitost třídní) byl jen velmocenskou záminkou a nakonec ohrozil celou civilizaci. Ne každý ideál, ne každá vize je spásonosná. Ovšem bez ideálů a bez vizí, ale také bez opravdových vůdců se ani dnes ani v budoucnu neobejdeme.

4. V čem můžeme na národní obrození navázat, jsme v podobné situaci, křísíme společnost z trosek?

Soustředěné úsilí a pracovitost obroditelů nám jistě může být vzorem, ale stejně si mezi nimi musíme umět správně vybrat. Když už jsme byli zase vrženi o tolik zpátky, stálo by za to se něčemu z těch pozoruhodných dob předminulého století znovu naučit. Na podrobný výklad tu není dost času, a také dobře vím, že jiní by si vybrali jinak než já. Ale pro mne bude vždycky znovu především politicky inspirující Palacký a zejména Havlíček, a potom ty velké zápasy osmdesátých a devadesátých let, tedy hlavně Masaryk, ta neuvěřitelná postava našich moderních dějin, jehož příkladu a odkazu jsme nebyli věrni ani za první republiky, natož později. Ale napodobovat nikoho z nich rozhodně nemůžeme; žijeme v jiné době a čeká nás nejspíš dost jiná budoucnost, než jakou oni odhadovali a tušili. V jedné věci nám však rozhodně mohou pomoci: jak čelit té dnešní postmoderní rozplizlosti, tomu koketování s nejrůznějšími cizími směry a náladami a dovozními artikly všeho druhu, zabalenými do povrchních fluskulí o multikulturalismu, a zavrhováním tzv. europocentrismu atd. Musíme znovu a lépe poznat jak své domácí kulturní dědictví, tak zejména to velké dědictví evropské (a tam všude si ovšem musíme také umět vybírat).

5. Často při svých přednáškách zdůrazňujete, že Evropa je kulturní záležitost, že to není jen geopolitické uspořádání.

Evropa opravdu není jen ten západní výběžek asijského kontinentu, a není to ani hromada států a státeků na tomto území, ale je to jednak téměř tři tisíce let trvající civilizační historie toto území někdy značně přesahující, a je to docela pozoruhodná mnohovrstevná kultura, která je spjata s obrovskými vynálezy, jako je pojmové myšlení, filosofie, vědy (a dnes technovy), ale také s mnoha pokusy o nejlepší (ale také velmi špatné) společenské a politické uspořádání. Je to kultura, která světu přinesla mnohá dobrodíní, ale bohužel také mnoho zla, utrpení a zkázy. Dvě nejhroznější války, jaké svět poznal, byly rozpoutány Evropany, ale i v dávnější minulosti jsou plné takových větších nebo menších katastrof. Mimoevropské společnosti mají mnoho důvodů, proč smýšlet o Evropě a Evropanech co nejhůře; vzpomeňme jen na hrůzy „osidlování“ Ameriky a genocidu s tím spojenou. Také v historii Evropy toho najdeme hodně, co bychom tam asi raději mít nechtěli, a proto si také zde musíme umět dobře vybírat. To však nemůžeme dělat, když tu historii dobře neznáme nebo když tam ty neblahé věci chceme nějak zakrývat nebo kamuflovat. Bez dobré znalosti však nebudeme schopni ocenit ani ty nejpozitivnější

„vynálezy“, které ovlivnily a dosud nadále ovlivňují všechnen ostatní svět

6. *Dynamičnost se uvádí jako hlavní rys evropské kultury. Odkud se tato dynamičnost bere?*

Řekl bych, že je třeba to ještě trochu upřesnit. Dynamičností se vyznačovala v různých společnostech i celých civilizacích různá období. Tak třeba „stěhování národů“ (bylo jich řada) představují velmi dynamické epochy. V případě Evropy jde spíše o docela specifickou „dynamiku“, která záleží mnohem víc na jakémsi po staletí rostoucím vnitřním zbohacování života i myšlení. Někdy se to projevovalo také navenek, ale jindy to mělo spíše charakter navenek nenápadných příprav obrovských budoucích proměn. Mám dojem, že zatím není jednoty v posouzení, odkud se to všechno vzalo a odkud se to snad nadále bude moci čerpat a brát. Já mám dojem, že je to nějak přítomno už na počátku celého tzv. „řeckého zázraku“, ale vždycky dodávám, že přímo obrovský, byť dosud ne dost oceňovaný význam měla zcela odlišná „dynamika“ vývoje některých hebrejských tradic, a zejména dlouhodobé setkávání, vzájemné ovlivňování a někdy i synkreze a syntéza prvků obou tradic, o které se mimořádnou měrou zasloužilo křesťanství.

7. *Vedle dynamičnosti se uvádí často jako znak západního myšlení lineární chápání času jako přímky.*

Ta údajná „lineárnost“ spočívá v tom, že se čas v našich představách natáhne jako linie, a na té pak určujeme jako v kalendáři, co je dříve a co později, co je minulost, přítomnost, a co budoucnost. Ale tak přece čas, jak mu dnes rozumíme, nevypadá! Ta „lineárnost“ se stala jen heslem, sloganem našeho povídání a myšlení „o čase“. Skutečný čas vždycky něčemu nebo spíš někomu náleží, je to něčí čas, něčeho dějícího se, živého nebo skoro živého, co je nejdřív maličké, pak vyrůstá, mohutní, zaniká - a přitom někde něco jiného s jiným svým časem znovu vzniká. Čas je něco, co je spjata se životem, s událostným děním, tj. s rozením, vyrůstáním (vyspěním) a odumíráním. (Dnes už s těmito strukturami běžně pracují třeba astrofyzikové, aniž by tvrdili, že hvězdy nebo galaxie jsou „živé“.) Ohromná novinka, vlastně také „vynález“ židovského myšlení je, že individuální rození, dění a umírání, a to ať jednotlivců nebo epoch, není nikdy u konce, že nikdy nepřestává. navzdory všem koncům a „krachům“ vždycky přichází zase něco nového, nový počátek. A proti mytickému (a mytologickému) myšlení v „cyklech“, kde se stále vrací a opakuje „totéž“, tu je najednou jakýsi celkový směr, směřování nejen „kupředu“, ale také „výš“. To není linearita, to je spíš šroubovice; už Hegel se to pokoušel myšlenkově uchopit sice jako opakování, ale na vyšší úrovni.

8. *To vybavuje představu evoluce.*

Ano evoluce, ale která počítá s něčím novým. Samo slovo evoluce je totiž (a už původně) zatíženo představou, že jenom rozvíjí něco, co je v zavinité podobě tady už hned na začátku.

Tím jsou zatíženi především velmi mnozí přírodovědci, ale ten předsudek sdílí dodnes většina lidí. Už ve školách tím jsou krmeny malé děti: člověk je takový, jaké jsou jeho geny; a geny jsou jen jakési velké skupiny atomů, složitě uspořádaných do jakéhosi „textu“, který může být jednotlivými buňkami nejen čten, ale dokonce přepisován a tak kopírován. Proto také dojde i k překlepům a vzniknou chyby. Ty mohou být někdy opraveny, jindy jsou neopravitelné a vedou k úhynu, a zcela výjimečně se taková chyba může za dalších mimořádných okolností ukázat jako úspěch a vylepšení. Není divu, že potom někteří hloupější, méně vzdělaní nebo záměrně pomýlení lidé odmítají evoluci, protože si ji vyloží jako tvrzení, že člověk je vlastně jen opice, v jejímž přepisu genetické informace došlo k překlepům. Ve skutečnosti však evoluce znamená něco naprosto jiného: je to přece neuvěřitelná až zázračná věc, že uprostřed starých věcí a pořádků se najednou objevuje něco nového, co z toho, co bylo předtím, nevyplývá, ale co vlastně všechno staré staví do nového světla.

9. Občas se zmiňujete o tom, že vám dnešní situace v Evropě v některých směrech připomíná dobu úpadku a konce Říma.

Vskutku připomíná, a mohlo by to také nějak podobně dopadnout. A to nejenom proto, že – jak se pokouší argumentovat Huntington – by to zítra nebo pozítří mohli být Číňané, Muslimové nebo Indové atd., kteří sehrají (byť s nějakými změnami) úlohu tehdejších Germánů, kteří sice Řím zničili, ale pak z něho mnohé převzali a dokonce se ho pokusili vzkřísit obnovením císařství. Důležitější než ohrožení zvenčí je rozklad uvnitř. Řím byl prohnitý už dávno předtím, než mu Germáni (ostatně silně pořímsťení!) zasadili poslední ránu. Také dnes jde především o to, co udělají Evropané sami se sebou. Opravdu už dlouhou dobu žijeme v době upadlé, rozvrácené dvěma velkými válkami a neschopné se domluvit, jak zabránit takovým excesům, k jakým došlo třeba v bývalé Jugoslávii. Evropa si musí najít nové cíle a novou cestu k nim; a to ovšem znamená převzít odpovědnost. Pokud to Evropané neudělají, uvolní cestu jiným. To by nemuselo být žádné neštěstí, pokud by ti druzí onu odpovědnost na sebe vzali. Ale dnes tu jsou četná docela jiná nebezpečí: vládami podporovaný terorismus (také v třetím světě!), zbraně masového ničení bez kontroly, zejména však chudá, hladovějící a žíznící většina světa. A k tomu přistupují ještě různá globální nebezpečí, která porostou už jen tehdy, když nebudeme dělat nic jiného než to, co běžně děláme. Římská elita umírala na otravu olovem; jedy, ohrožující dnes nejen lidi, ale vše živé, nemůžeme snad všechny ani vyjmenovat. A přitom ani nejpokročilejší společnosti nejsou schopny uspořádat své vnitřní, občanské věci tak, aby život všech byl aspoň snesitelný.

10. Máte za to, že Evropané způsobili na planetě větší devastaci než jiné civilizace?

Pokud bychom to „působení“ měli kvantifikovat, tak nejspíš ano, ale mimoevropské země to už dnes silně dohánějí. Ale Evropané mají odpovědnost i za to, co se děje mimo Evropu, protože vina je i tam, kde

jsme něco zapomněli udělat anebo prostě neudělali, nejen tam, kde jsme sami něco zlého provedli. To je ostatně také jeden z dosud málo doceňovaných evropských „morálních vynálezů“. Souvisí to velmi hluboce s chápáním „svobody“: jsme skutečně svobodni jen tam, kde jsme ochotni na sebe vzít vinu i tam, kde jsme sami aktivně a osobně nic nezavinili. Kdo toho není schopen, nemůže být a ani není opravdu svoboděn. Svoboda bez odpovědnosti přestává být svobodou a stává se libovůlí nebo svévolí. V tom smyslu jsme my Evropané odpovědní za to, že třeba v Africe dnes ozbrojené černé bandy terorizují a přímo masově likvidují jiné kmeny, které považují za „nepřátelské“: ty zbraně, jichž používají, pocházejí od nás (už jako vynález a technický prostředek, většinou i jako výrobky).

11. Máte naději, že právě tohle někdylepší? Je takové zlepšení vůbec proveditelné?

Kdyby se mohlo uskutečňovat jen to, co je „možné“, tak by tu lidstvo vůbec nebylo. Nebyly by ostatně ani rostliny, ani zvířectvo, ani ptáci, ba ani hmyz atd. atd. Lidé se stále nenaučili dost dívat a naslouchat, nenaučili se dost divit. Sám pojem „možnosti“ je vlastně vnitřně rozporný a proto vadný; musí proto být reinterpretován, přesněji: myšlenkově znovu a jinak ustaven. Pokusím se to ukázat na příkladu. Vědci se dnes ptají, zda je třeba na Marsu (nebo jinde ve sluneční soustavě) „možný“ život. A chápou to tak, jako by se tázali, zda tam „je“ nebo zda tam kdysi „byl“ život. Můžeme to však chápat ještě jinak, totiž zda nějaké živé bytosti odjinud, na Mars přenesené, jsou schopny tam přežít (eventuelně za jakých okolností). Ten druhý význam je nepochybně perspektivnější, protože může být pochopen jako výzva k činu: vždyť my ten život tam můžeme sami přenést, a můžeme se pokusit tam připravit takové podmínky, aby mohl i nadále přežít. To není především otázka „možnosti“; jde spíš o to, je-li to rozumné, žádoucí, není-li to spojeno s nějakými nebezpečími, na která jsme vůbec nepomyslili. A když se tedy vrátíme k Vaší otázce, kterou teď rozšířím, zda je možné nějaké zlepšení soužití lidí, národů, civilizací, kultur atd. na této planetě: v čem a komu by to mohlo být nebezpečné? Kdo to vlastně říká, že to není možné? Jestliže nelze konkrétně ukázat, v čem by spočívalo nějaké nebezpečí, pak je třeba se pokusit všemi dostupnými, ale slušnými prostředky uskutečnit právě to „nemožné“! Někteří lidé se příliš brzo vzdávají myšlenky, že je možno a třeba něco zlepšit. Proti tomu lze jen citovat jednu základní evropskou, protože křesťanskou devizu, že „věřícímu je všechno možné“. Bohužel však už dnes téměř nikdo neví, proč to opravdu platí, neboť už téměř nikdo neví, co to je „víra“ v tom původním, nejstarším smyslu (a to nebyl „myšlenkový souhlas“ s nějakým učením, dogmatem nebo přesvědčením, ale ani žádná „magie“, která by kouzelnicky dokázala udělat něco, co je jinak „nemožné“).

12. Opravdu se tím řídíte i ve vlastním životě? Nemohl jste pracovat ve svém oboru, vaše dcery nemohly normálně studovat, jen jedna se dostala se zpožděním na vysokou školu, dlouhé roky jste byl i s rodinou pod

policejním dohledem, rozpad komunismu mohl nastat ještě mnohem později, vy jste se toho už nemusel dožít. Neměl jste chuť emigrovat? Musíte mi prominout, ale nerad takhle mluvím o sobě, raději o svých myšlenkách. Tak se tomu vyhnu tím, že ocituji svého učitele, Jana Patočku, který v jednom interview z roku 1965 řekl: „Požadovat právo na situaci, jakou bychom si přáli, je utopismus, naivní subjektivismus a mravní necitlivost. Vycházet ze situace, jaká je, s nepřízněmi a nespravedlnostmi, neznámá je akceptovat, nýbrž *neutíkat*.“ To řekl poté, když brzo poté, co se habilitoval, Němci zavřeli všechny naše vysoké školy, a on mohl pak znovu na několik málo let přednášet, a když byl pak z fakulty vyhozen a už přes 15 let jako „nemarxista“ nesměl učit. - Já jsem uvažoval o emigraci jen brzo po únoru 1948, a tehdy si to hlavou pouštělo mnoho lidí. Někdy a pro některé lidi je emigrace jedinou možností, jak si zachovat život; tak tomu bylo v mnoha případech po Mnichově, pro některé také po únorovém komunistickém puči, pro některé snad i po vojenském zásahu v roce 1968. Dost pochybností mám o emigraci tzv. chartistů (1977 a později, ale někteří se dostali do obrovského presu vyhrůžek a nejrůznějších jiných způsobů nátlaku). Je nesnadné to posuzovat zdálky; takové maximy, jaké formuloval filosof Jan Patočka, je možno ukládat jen sobě, ale ne druhým. A pak tu je ještě druhá věc. Vždycky, i když je vaše situace nejtěžší, si vzpomenete na jiné, kteří na tom byli nebo jsou ještě hůř. Musel bych se stydět, kdybych si stěžoval na průběh svého života, když se mi např. podařilo dostudovat a měl jsem potíže se zaměstnáním až potom, zatímco mnozí moji kolegové byli z fakulty vyhozeni hned při prvních prověrkách; a kolik mladých lidí se po celá desetiletí na vysokou školu nedostalo vůbec, a to ne pro nedostatek talentu? (Řadu z nich jsem poznal, když chodili do našeho bytového filosofického semináře.) Jak bych si mohl stěžovat na to, že mě (i mé rodině) StB tak ztrpčovala život nebo že jsem byl několik měsíců ve vazbě a pak zcela bezprávně odsouzen, když jiní jako Havel, Battěk, Uhl a řada dalších byli ve vězení mnoho let, nebo když zejména v padesátých letech byli lidé po stovkách odsuzováni ještě na mnohem delší dobu a někteří dokonce na smrt? A není i tohle všechno vlastně jen těžko srovnatelné s takovými hrůzami, jako byly nacistické koncentráky nebo sovětské gulagy? A tak bych mohl pokračovat ještě dál a dál. Tenhle svět není v dobrém stavu a my nežijeme proto, abychom z něho utíkali, ale ani abychom se v něm zabydlovali, nýbrž abychom se s tím pokusili něco dělat.

Co považujete za největší problém nejbližší budoucnosti lidstva?

Těch problémů je obrovské množství, a hodně je i těch opravdu velkých. Jejich naléhavost je však vždycky závislá také na okolnostech. Někdy se může stát, že se stane něco, co těmi problémy i jejich naléhavostí pěkně zamíchá. A když jsem se takto trochu pojistil, mohu konečně odpovědět: na světě je příliš mnoho chudých, hladových a žíznících lidí, a také lidí žíznících po spravedlnosti, a jejich počet i jejich zoufalství se zvětšují. To nemůže vést k ničemu dobrému. S tím se musí něco udělat. A to nejdůležitější: také a právě my s tím musíme něco udělat. A hned dnes a

pak hned od zítřka. Nejde o to, napravovat najednou celý svět. Ale musíme něco udělat aspoň pro ten kousek světa, do něhož jsme postaveni.

- - -

LvH, 17. 3. 2006 21.33